

Teória prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského

Špecifikácia v perspektíve možnosti zachovania univerzality i diferencie

Andrea Blaščíková

BLAŠČÍKOVÁ, A.: Natural Law Theory according to Thomas Aquinas : The Specification in Perspective of Possibility to Sustain the Universality As Well As the Difference. *Studia Aloisiana*, 3, 2012, 4, s. 15 – 27.

The paper enounces a renewed interest in Thomas's theory of natural law in the context of contemporary moral-philosophical scene. It presents several reasons of this turn as well as reasons of its only a partial success. Further, it pursues how the Thomas's natural law theory can sustain the platform of universality in ethical values, at the same time respecting the historicity and the diversity of subjects and cultures. It shows the neglected difference between the permanent universal and variable derived precepts. Universal principles guarantee the possibility of the agreement in the most universal values. Derived precepts, referring the principles to the unrepeatable circumstances and allowing the graduality of man's progression in moral life, guarantee the possibility of difference. Finally, the paper concludes that the Thomas's natural law conception offers the vision of how people as rational beings can arrive to mutual comprehension concerning the most important aspects of the good and the evil, sustaining the cultural differences in which they differ.

Keywords: natural law, Thomas Aquinas, universal and derived precepts

Úvod a kontextualizácia

Súčasná morálno-filozofická scéna už niekoľko rokov zaznamenáva obnovený záujem o Tomášovu teóriu prirodzeného zákona. Dôvody tohto javu sú vysvetľované rôzne. V prvej vlne možno obrat ku koncepcii prirodzeného zákona pozorovať bezprostredne po druhej svetovej vojne v súvislosti s pozna-

ním založeným na živej skúsenosti, že štát, ktorý má dobre fungujúci právny systém, ešte nemusí sledovať humánne ciele, ba dokonca môže slúžiť cieľom nehumánnym.¹ V tomto kontexte sa teória prirodzeného zákona javila ako vhodné riešenie, ktoré na jednej strane ponecháva náležité miesto ľudskému zákonu, ale nepovyšuje ho nad neprekročiteľné normy ľudskosti dané v ľudskej prirodzenosti. Rôzne právne dokumenty, medzi nimi i *Všeobecná deklarácia ľudských práv* (1948), boli plodom úsilia prinavrátiť pôvodnú prijateľnosť prirodzeno-právneho konceptu, hoci, ako tvrdí Sousedík, táto teória ako celok bola postupne marginalizovaná z dôvodu chýbajúcej obnovy metafyziky, bez ktorej chýba zdôvodnenie záväznosti.²

Druhá vlna vychádza z anglosaského prostredia koncom 20. storočia. Seagrave do tohto prúdu zaraďuje autorov ako Finnis, Grisez, Wolfe a ďalších, ktorí sa pokúsili utvoriť syntézu Tomášovej teórie prirodzeného zákona s liberálnou tradíciou.³ Tento projekt dialógu tradičnej a súčasnej morálnej filozofie však nakoniec viedol ku vnútornému rozdeleniu samotnej prirodzeno-zákonnej filozofie, ktorej sa aj v tomto prípade odňala metafyzická báza, z hľadiska liberálnych východísk neprijateľná, a ponechal sa obsah, avšak v dôsledku prvého kroku mu chýbalo zdôvodnenie jeho povinného charakteru.

Neschopnosť zakomponovať prirodzeno-právnu teóriu ako celok do širších spoločenských a politických štruktúr však neuberá nič na autentickosti úsilia celej generácie mysliteľov, ktorí sa v druhej polovici 20. storočia usilovali ponúknuť a rozvíjať túto alternatívu nazerania na spoločenské dianie a aktualizovať v dialógu s dobovými prúdmi Tomášove pozície.⁴ Tento impulz však absorbovalo a rozvíjalo skôr katolícke kresťanstvo a i dnes oživuje skôr katolícky orientované spoločenské myslenie.⁵ V tomto kontexte sa dostávame ku tretiemu aktuálnemu pokusu o obnovenie teórie prirodzeného zákona, pochádzajúcemu z dielne Medzinárodnej teologickej komisie, ktorá v roku 2008 vydala dokument *Hľadanie univerzálnej etiky. Nový pohľad na prirodzený zákon*.⁶ Hoci ide o dokument, ktorý nemožno pokladať za autonómny produkt práce morálneho filozofa či teológa, lebo nesie prvky magisteriálneho textu,

1 Porov. SOUSEDÍK, Stanislav: *Svoboda a lidská práva*. Praha : Vyšehrad, 2010, s. 127. Do podobného kontextu zasadzuje obnovu prirodzeno-právnych úvah aj Chabada. Porov. CHABADA, Michal: Konceptia prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského a súčasné myslenie. In: *Philosophica XXXIV : Éra globalizácie vo filozofickej reflexii*. Bratislava : UK, 2009, s. 153, 161.

2 Porov. SOUSEDÍK, S.: *Svoboda a lidská práva*, s. 127.

3 Porov. SEAGRAVE, Adam: Cicero, Aquinas and Contemporary Issues in Natural Law Theory. In: *The Review of Metaphysics*, roč. 62, 2009, č. 3, s. 491.

4 O bohatej tvorbe rozvíjajúcej Tomášovu koncepciu zákona svedčia napríklad zborníky vedeckých prác: *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973; ZALBA, Marcellinus (ed.): *L'agire Morale*. Atti del Congresso Internazionale Roma – Napoli 17/24 Aprile 1974: Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario. Vol. 5. Naples : Edizioni Domenicane Italiane, 1974.

5 Porov. SOUSEDÍK, Stanislav: *Tomáš Akvinský*. In: HEROLD, V., MÜLLER, I., HAVLÍČEK, A. (ed.): *Dějiny politického myšlení II/1 : Politické myšlení raného křesťanství a středověku*. Praha : Oikoymenth, 2011, s. 559.

6 MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE: Hledání univerzální etiky : Nový pohled na přirozený zákon. In: *Dokumenty mezinárodní teologické komise věnované morální teologii a etice*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 75-155.

z hľadiska predstavenia problematiky je zaujímavý, keďže pri jeho zrode stáli viacerí znalci Tomášovej teórie prirodzeného zákona a možno povedať, že uvedený dokument prednostne vychádza z jeho koncepcie. Jeden z tvorcov dokumentu, Serge-Thomas Bonino, vidí jeho význam práve v úsilí zdôvodniť etické hodnoty zakotvené vo *Všeobecnej deklarácii ľudských práv*, keďže ľudskému duchu nestačí len pozitívny údaj, ale potrebuje poznať aj dôvod záväznosti.⁷ Luc-Thomas Somme uvažuje o dvoch kontextoch reflexie, ktoré dali podnet k rozpracovaniu problematiky. Zo sociopolitického hľadiska sa teória prirodzeného zákona zdá byť protiváhou neutrálneho subjektivistického a relativistického morálky; z interreligiózneho pohľadu sa zase javí ako potrebná pre spoločnosť i pokoj vo svete, lebo dôveruje ľudskému rozumu a jeho schopnosti nájsť spoločné hodnoty.⁸

Podľa naznačeného prehľadu možno konštatovať, že obnovený záujem o Tomášovu koncepciu prirodzeného zákona má rôzne dôvody, a preto nielenže nemožno hovoriť o jednej interpretácii Tomášovej teórie, ale, ako preukazuje Kerr, diapazón jednotlivých interpretácií je natoľko široký, že variujú od etického naturalizmu až po teologické čítanie.⁹ Zmapovanie takého bohatého záberu však presahuje rozsah tohto príspevku. Preto sa ďalej nebudeme zaoberať analýzou a komparáciou naznačených špecifických pokusov o interpretáciu teórie prirodzeného zákona a pokúsime sa skôr dotknúť delikátnej a aktuálnej otázky, ako si Tomášova koncepcia prirodzeného zákona môže zachovať svoj nárok na univerzálnosť a súčasne sa vyrovnáť s dejinnosťou a diverzitou subjektov a kultúr. To, čo sa skrýva za odmietaním metafyziky, môže byť totiž aj obava z prevahy, až diktátu všeobecnej normy nad neopakovanosťou subjektu.¹⁰ Nazdávame sa, že kľúč k pochopeniu tohto problému možno nájsť v súvislostiach a vzťahoch medzi jednotlivými rovinami legality patriacimi k prirodzenému zákonu, preto nasledujúce riadky budeme venovať analýze týchto bodov Tomášovej koncepcie:

1. Zdefinujeme pojem prirodzený zákon.
2. Rozlíšime prvú rovinu legality – prvé princípy prirodzeného zákona.
3. Rozlíšime ďalšie roviny legality – odvodené príkazy podľa spôsobu ich odvodenia, miery správnosti a známosti.
4. Zdôrazníme nutnosť cnostného zdokonalenia zaangažovaných subjektov (zákonodarca, individuum) pre správnu aplikáciu princíпов i príkazov v praktickom živote.

7 Porov. BONINO, Serge-Thomas: *Introduction à la recherche d'une éthique universelle*. Prednáška pre Académie d'éducation et d'études sociales 7. 10. 2010, s. 2.

8 SOMME, Luc-Thomas: A propos du document „A la recherche d'une éthique universelle. Nouveau regard sur la loi naturelle“. In: *Revue thomiste*, 2009/4, s. 639–640.

9 Ide o šiestu kapitolu jeho knihy, príznačne pomenovanú „Natural Law : Incommensurable Readings“. Porov. KERR, Fergus: *After Aquinas : Versions of Thomism*. Malden (Massachusetts) : Blackwell Publishing, 2002, s. 97–113).

10 Možno sa tu odvolať na Nussbaumovej kritiku Tomášovho konceptu. Porov. BLAŠČÍKOVÁ, Andrea: Norma a diferenciacia v kontexte stredovekej afirmatívnej a apofatickej etiky. In: KARUL, Róbert, ŠTAHEL, Richard, TOMAN, Milan (ed.): *Identita - Diferencia : Zborník príspevkov zo 4. slovenského filozofického kongresu*. Bratislava : SFZ pri SAV a FiÚ SAV, 2010, s. 466-472.

5. Pokúsime sa vystihnúť model koexistencie tézy o univerzalite prirodzeného zákona a dejinnosti subjektov i spoločností.

1. Prvé princípy prirodzeného zákona

Vieme, že Tomášova teória prirodzeného zákona nachádza svoje zdôvodnenie v metafyzike. Základný metafyzický rámec potrebný na uchopenie Tomášovej pozície je tvorený pohľadom, že človek, ako aj každé stvorené bytie, má účasť na pláne Božej prozreteľnosti, ktorým sa svet privádza ku svojmu završeniu. Plán sa realizuje tým, že jednotlivé bytia nasledujú do nich vtlačené inklinácie k vlastným úkonom a cieľom.¹¹ Avšak v prípade človeka je participácia na Božej prozreteľnosti vznešenejšia ako u ostatných živočíchov, lebo je rozumová, a preto sa sám človek prozreteľne stará o seba i o iných.¹² Tomáš v nadväznosti na tradíciu hovorí o nezmazateľnom otlaku Božieho svetla v človeku, vďaka ktorému je človek schopný rozumom poznať, čo je dobré a čo je zlé.¹³ Inými slovami nazýva Tomáš rozumovú účasť človeka na večnom zákone prirodzeným zákonom.¹⁴

Prirodzený zákon obsahuje princípy ľudského konania, a to prvé princípy a princípy odvodené. Predovšetkým objasníme povahu prvých princíпов. Podľa Tomáša sú tieto princípy vpísané do srdca človeka, aby mal každý nepochybnitnú orientáciu pre svoje konanie. Za nepochybný a zjavný princíp pokladá Tomáš predovšetkým príkaz konať to, čo praktický rozum prirodzene poznáva ako ľudské dobro, a vyháňať sa tomu, čo pokladá za zlo.¹⁵ Čo je však obsahovo takýmto dobrom, spoznávaným naprieč všetkými kultúrami a úplne bezprostredne? Podľa Tomáša nás na jeho poznanie upriamujú ľudské inklinácie. Tomáš rozlišuje tri esenciálne inklinácie:

1. Na prvej rovine ide o inklináciu či dynamizmus spoločný všetkým bytiam. Každé bytie túži zachovať sa, pretrvať, vzdorovať rozkladným silám.
2. Druhou je inklinácia k reprodukcii a výchove potomstva, vlastná všetkým živým bytiam.
3. Treťou je inklinácia vlastná iba človeku a má dva prejavy: je to inklinácia k poznaniu pravdy a inklinácia k životu v spoločnosti.¹⁶

11 Porov. *STh* I-II, q. 91, a. 2.

12 Porov. *STh* I-II, q. 91, a. 2. Prozreteľnosť (*providentia*) je dokonca označená ako hlavná časť rozvážnosti. Človek však nemá riadiť to, čo patrí pod Božiu prozreteľnosť (čo je nutné pre cieľ), ale kontingentné skutky ako prostriedky k cieľu (porov. *STh* II-II, q. 49, a. 6 ad 1).

13 Porov. *STh* I-II, q. 91, a. 2.

14 „...lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura.“ (*STh* I-II, q. 91, a. 2.)

15 „Hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum. Et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio practica naturaliter apprehendit esse bona humana.“ (*STh* I-II, q. 94, a. 2.)

16 Porov. *STh* I-II, q. 94, a. 2.

Prvé či univerzálne praktické princípy zodpovedajúce týmto inklináciám Tomáš vyjadruje takto:

1. Konať tak, aby si človek zabezpečil vlastné pretrvanie, a vyhýbať sa tomu, čo zachovaniu bytia odporuje.
2. Vychovávať potomkov.
3. Vyhýbať sa nevedomosti. Neurážať tých, s ktorými musí človek žiť, a podobné.¹⁷

Prirodzený zákon teda prikazuje sledovať dobro prirodzených inklinácií. Je to však rozum, ktorý niečo spoznáva ako dobré, a to tak, že vníma uvedené bytostné dynamizmy, preto prirodzený zákon je „vyhlásený“ v našom rozume tým, že ho človek poznáva.¹⁸ Činnosť rozumu nie je badateľná iba pri uvedovaní si či spoznávaní dober, ku ktorým má človek prirodzený sklon, ale aj pri rozhodovaní, čo má človek konať tu a teraz. Človek totiž potrebuje žiť a realizovať svoje ľudstvo v partikulárnych situáciách kontingentného sveta, a teda v istom zmysle nájsť aplikácie prvých princíпов, ktoré sú v princíповoch prítomné, ale nie vždy známe rozumu. Toto rozumové hľadanie sa deje odvodzovaním.

2. Odvodené príkazy prirodzeného zákona

Ako konkrétne prebieha toto odvodzovanie z prvých princíпов? Podľa Tomáša „z prirodzeného zákona je možné niečo odvodiť dvojakým spôsobom. Po prvé ako závery z princíпов, po druhé ako akési bližšie určenia určitých všeobecných vecí“¹⁹.

Bližšie určovanie všeobecných vecí, čiže druhý spôsob vyvodzovania, sa „podobá tomu, ako sa v umeniach všeobecné formy bližšie určujú až k niečomu špeciálnemu“²⁰. Ako príklad Tomáš uvádza, že prirodzený zákon stanoví, že zločinec má byť potrestaný, a človek ako bližšie určenie tohto princípu stanoví, že má byť potrestaný tým či oným spôsobom. Ide o poznanie, či je vzťah primeranosti medzi touto chybou a týmto trestom, berúc ohľad na kontingentné okolnosti času a miesta. Je zrejmé, že nemožno očakávať, že by

17 Okrem týchto univerzálne známych praktických princíпов udáva Tomáš aj ďalšie, ale nezanechal ich presný výpočet. Podľa Pizzornio je skutočne prvým univerzálnym princíпом len ten, o ktorom Tomáš hovorí v *STh* I-II, q. 94, a. 2 a ktorý vyzýva ku konaniu dobra a varuje pred konaním zla. Dôvodom je, že pochádza z prvého pojmu praktického rozumu, ktorým je dobro definované ako to, čo si všetky veci žiadajú. Tento princíp je podľa neho preambulou prirodzeného práva, ktorého poznanie majú prirodzene a neomylné všetci spoločné. Ostatné príkazy môžeme pokladať za príkazy vyplývajúce z poznania toho, čo je dobrom človeka – o tom človeka prednostne a predovšetkým poučujú jednotlivé inklinácie ľudskej prirodzenosti. Porov. PIZZORNI, Reginaldo M.: Il contenuto del diritto naturale. In: *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973, s. 210.

18 Porov. *STh* I-II, q. 91, a. 2.

19 *STh* I-II, q. 95, a. 2.

20 *STh* I-II, q. 95, a. 2.

bolo možné nastoliť väzbu absolútnej nutnosti medzi príkazom sankcionovať a konkrétnym trestom.

Viac sa však zameriame na prvý spôsob vyvodzovania, ktorý podľa Tomáša funguje podobne, ako sa v teoretickej vede vyvodzujú závery na spôsob dôkazu. Ako príklad uvádza, že z prvého princípu, ktorý zakazuje niekomu spôsobiť zlo, sa odvodí záver, že sa nesmie zabíjať. Samotné závery princípov Tomáš na inom mieste ďalej špecifikuje. Hovorí, že poznáme blízke závery alebo vzdialené závery. Na poznanie blízkych záverov prvých princípov, ktoré sú všeobecnejšie, je potrebná iba krátka úvaha,²¹ vzdialenejšie závery, teda týkajúce sa jednotlivých vecí, si vyžadujú oprieť sa o súd skúsených a rozvážnych ľudí, ktorí „ihneď vidia, ako sa má vhodne rozhodovať v jednotlivých prípadoch“²².

Nutnosť úsudku rozvážneho (nie vedca, logika) pri odvodzovaní príkazov, na ktorú sme poukázali, naznačuje, že spôsob vyvodzovania konkrétnych príkazov zo všeobecných princípov (prvý spôsob odvodzovania) je len podobný vedeckému sylogizmu. Podľa Byrna Tomáš pri vyvodzovaní napreduje skôr metódou dialektickou, a teda založenou na zvažovaní jednotlivých názorov, a v konečnom dôsledku pravdepodobnou.²³ Je to dané charakterom ľudskej reality poznačenej kontingentnosťou, kde veci môžu byť aj inak, ako sú, čiže ich nemožno skúmať vedecky, akoby sme sa zaoberali svetom nutnosti.²⁴ Inými slovami, veda o jednotlivom a neopakovateľnom nie je možná; to, čo je možné, je odvodzovanie pravdepodobného, toho, čo sa deje vo väčšine prípadov (*ut in pluribus*). Odvodzovanie v rovine praxe nesie prvky empirického skúmania – človek napreduje cez skúsenosť, ktorá je v ňom uchovaná a v ďalších rozhodovaniach zohľadňovaná prostredníctvom rozvážnosti.²⁵

Tomáš napriek tomu, že morálne sudy nemôžu mať vedeckú istotu, však zachováva, že vo väčšine prípadov sú odvodené príkazy prirodzeného zákona rovnaké „u všetkých ľudí tak vzhľadom na správnosť, ako aj vzhľadom na známosť“²⁶, čím viac však zostupujeme do roviny konkrétneho a individuálneho, tým sa aplikácia všeobecného princípu môže líšiť, a to vzhľadom na okolnosti.

21 Porov. *STh* I-II, q. 100, a. 1.

22 *STh* I-II, q. 95, a. 2 ad 4. V prvom prípade ide o princípy v najbližších záveroch, v druhom o závery v princípoch (*STh* I-II, q. 100, a. 3).

23 Porov. BYRNE, Edmund F.: Situation et probabilité chez Saint Thomas d'Aquin. In: *Revue Philosophique de Louvain*, roč. 64, 1966, č. 84, s. 537.

24 Poznanie typu veda sa dotýka všeobecného a je to poznanie vecí skrze ich príčiny. Podľa Tomáša veda o jednotlivom nie je možná. (Porov. MACHULA, Tomáš: Rozdělení a metody vědy podle Tomáše Akvinského. In: *Tomáš Akvinský: Rozdělení a metody vědy: Komentář k Boethiovu spisu „De Trinitate“*, q. 5-6. Praha: Krystal OP, 2005, s. 9.) V súčasných pohľadoch sa však stretáme aj so snahami nazerať na štruktúru morálneho uvažovania prizmou sylogistickej logiky. (Porov. WEINGARTNER, Paul: Aquinas' Theory of Conscience from a Logical Point of View. In: ZECHA, G., WEINGARTNER, P. (ed.): *Conscience: An Interdisciplinary View: Salzburg Colloquium on Ethics in the Sciences and Humanities*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1987, s. 201-216.)

25 Porov. *STh* II-II, q. 49, a. 1 ad 3; II-II, q. 47, a. 1.

26 *STh* I-II, q. 94, a. 4.

3. Odvodené príkazy prirodzeného práva a rozvážnosť

Rozvážne uvažovanie o jednotlivom sa odohráva vo viacerých rovinách, predovšetkým ide o morálne uvažovanie konkrétneho subjektu, správcu vlastného života, ale tiež o morálne a politické uvažovanie vládcu spravujúceho prostredníctvom zákona život spoločnosti.²⁷ V nasledujúcom výklade poukážeme na to, ako sa odohráva vyvodzovanie z prirodzeného zákona v prípade ľudského zákona.

Ľudský zákon čerpá svoju záväznosť a normatívnu silu z prirodzeného zákona, resp. z prirodzeného práva, z ktorého odvodzuje závery potrebné pre život ľudí v spoločnosti. Treba tu upozorniť, že Tomáš nepokladá za zákon také nariadenie, ktoré rozkazuje niečo proti prirodzenému právu.²⁸ Medzi absolútne a nepochybné ustanovenia prirodzeného práva patria veci spojené so základnými inklináciami, lebo v tých sú si všetci ľudia rovní,²⁹ ako napríklad úsilie o zachovanie telesnej existencie (prvá inklinácia),³⁰ plodenie medzi mužom a ženou, starostlivosť o potomstvo (druhá inklinácia),³¹ či všeobecná sloboda a spoločné vlastníctvo všetkých vecí (tretia inklinácia)³² a pod.

Z trvalých ustanovení prirodzeného práva sa odvodzujú ďalšie roviny legality, resp. ľudského zákonodarstva. Spôsobom záverov z princípov sa utvára tzv. právo národov (*ius gentium*), kde patria princípy ako spravodlivý nákup a predaj (*emptio et venditio*),³³ existencia politickej autority (*dominium*),³⁴ služobnosti (*servitus*), práva na vlastníctvo (*proprietas possessionum*),³⁵ ktoré sa vzťahujú na tretiu inklináciu ľudskej prirodzenosti, teda sú nutné na to, aby ľudia boli schopní žiť spolu.³⁶ V tomto ohľade je namieste položiť si otázku, ako mohol Tomáš všeobecný a trvalý príkaz chrániaci spoločné vlastníctvo pretaviť do sekundárneho príkazu schvaľujúceho súkromné vlastníctvo. Tomáš vysvetľuje, že právo národov je odvodené z prirodzeného práva s ohľadom na následky, teda nezvažuje vec osebe ako prirodzené právo, ale jej konzekvencie, čo ilustruje príkladom vlastníctva poľa.

27 Tomáš rozlišuje rôzne druhy rozvážnosti podľa subjektu (porov. *STh* II-II, q. 50).

28 Takéto ustanovenia sú skôr násilnosti ako zákony, lebo podľa Augustína „zákon, ktorý nie je spravodlivý, nie je nijaký zákon“. Takéto zákony nezaväzujú vo svedomí, iba azda „aby nevzniklo pohoršenie (*scandalum*) a zmätok (*turbatio*)“. (*STh* I-II, q. 96, a. 4).

29 Porov. *STh* II-II, q. 104, a. 5.

30 Porov. *STh* II-II, q. 104, a. 5.

31 Porov. *STh* II-II, q. 57, a. 3.

32 Porov. *STh* I-II, q. 94, a. 5 arg. 3 a ad 3.

33 Porov. *STh* II-II, q. 77, a. 1.

34 Porov. *STh* II-II, q. 12, a. 2.

35 Porov. *STh* II-II, q. 57, a. 3 a ad 2.

36 „Nam ad ius gentium pertinent ea quae derivantur ex lege naturae sicut conclusiones ex principiis, ut iustae emptiones, venditiones, et alia huiusmodi, sine quibus homines ad invicem convivere non possent; quod est de lege naturae, quia homo est naturaliter animal sociale, ut probatur in I Polit.“ (*STh* I-II, q. 95, a. 4.)

„Ak určité pole uvažujeme absolútne, nenachádzame nijaký dôvod, aby patrilo skôr tomu než onomu. No ak o ňom uvažujeme z hľadiska vhodnosti na obrábanie a z hľadiska nerušeného užívania tohto poľa, má z tejto stránky istú primeranosť, aby skôr patrilo tomu, a nie onomu. [...] Avšak uvažovať o niečom z hľadiska vhodnosti vzhľadom na následk je vlastné rozumu, ktorý to prikazuje.“³⁷

Znamená to, že právo národov je právom, ktoré je dielom ľudského rozumu hľadajúceho to, čo je najvhodnejšie vzhľadom na následky pre spoločné dobro. Právo národov ako odvodené právo je však podriadené prirodzenému právu, a preto musí byť súkromné vlastníctvo podriadené vyššiemu princípu spoločného užívania dohier, čo sa docieli napríklad povinnosťou bohatých dať svoje prebytky chudobným.³⁸

Na základe prirodzeného práva a práva národov si každý štát na spôsob bližšieho určovania (druhý spôsob odvodzovania) stanovuje tzv. občianske právo (*ius civile*). Ide o ďalšiu odvodenú rovinu legality, keď zákonodarcovia určia na základe konkrétnych okolností, čo je vhodné pre daný štát (napr. forma vlády, trestný poriadok a pod.).³⁹ Tento úkon si vyžaduje veľkú mieru rozvážnosti. Je zrejmé, že zatiaľ čo právo národov má veľkú mieru všeobecnosti, čomu nasvedčuje i jeho názov, v rovine občianskych zákonov sa jednotlivé vlády či štáty budú odlišovať a vytvárať tak legitímnu pluralitu.

Objasnili sme, že odvodené príkazy nemožno pokladať za konštrukciu, ktorej sa má prispôbiť realita. Sú stanovené tak, že vychádzajú z toho, čo sa stáva väčšinou; z toho vyplýva, že od ľudského zákona nemožno čakať, že v nijakom prípade nezlyhá.⁴⁰ Preto sa správna aplikácia zákona nezaobíde bez zásahu ľudskej rozvážnosti, podobne ako sa aplikácia prirodzeného práva nezaobíde bez rozvážnosti zákonodarcu.⁴¹ Aj spravodlivý ľudský zákon teda potrebuje interpretáciu. Zachovať zákon aj vtedy, keď to znamená ísť proti

37 Porov. *STh* II-II, q. 57, a. 3.

38 Porov. *STh* II-II, q. 66, a. 7.

39 Porov. *STh* I-II, q. 95, a. 4.

40 Porov. *STh* I-II, q. 96, a. 6.

41 Rozvážnosť zákonodarcu je v ňom aplikovať princípy v rôznych okolnostiach s cieľom umožniť človeku dosiahnuť prirodzený (pozemský) cieľ života, teda rozvinúť jednotlivé inklinácie za pomoci spoločnosti. Zákonodarcia nesúdi o princípoch (o prirodzenom práve a práve národov), ale rozvážne volí cestu dosiahnutia spoločného dobra, na ktoré princípy upriamujú. Cesty k cieľu sa líšia v rôznych dobách a rôznych kultúrach. Na margo tejto otázky Barrera poznamenáva, že úloha zákonodarcu by sa enormne zjednodušila, keby stačilo zaviesť špekulatívne kritériá do politiky, a teda posudzovať veci nie podľa rozvážnych, ale technických kritérií, čo však pre zložitost okolností vzdorujúcich špekulatívno-technickej imaginácii nie je možné. (Porov. BARRERA, Jorge Martínez: De l'ordre politique chez s. Thomas d'Aquin. In: McEVOY, James, FOLLON, Jacques (ed.): *Actualité de la pensée médiévale*. Philosophes médiévaux, 31. Louvain-la-Neuve, Éditions de l'Institut supérieur de philosophie. Louvain; Paris : Peeters, 1994, s. 260.) Na druhej strane a so zreteľom na skúsenost, ktorá nie je iba súčasnou, ale aj Tomášovou, cnostní (rozvážni) sú len nemnohí (porov. *STh* I-II, q. 96, a. 2; II-II, q. 69, a. 2 ad 1; II-II, q. 77, a. 1 ad 1); v realite sa preto stretávame s iným extrémom, že politická prax je vedená kritériami nepravéj rozvážnosti, upriamenej napr. na zisk, moc a pod. (porov. *STh* II-II, q. 23, a. 7). Technokratická forma vlády i forma vládnutia zameraná na nepravé dobro (t. j. ktoré nevidí človeka v jeho integrite a presadzuje napr. iba ekonomický prospech, alebo je vedená vlastnými záujmami politika) je pre spoločenstvo zničujúca.

spravodlivosti a spoločnému dobru, nie je podľa Tomáša správne, lebo sa ide proti tomu, čo zákon zamýšľa. Tomáš tu poukazuje na nutnosť cnosti *epikeia*, ktorá opomenutím slov zákona zachováva to, čo žiada zmysel (*ratio*) spravodlivosti a spoločné dobro.⁴² Tak argumentuje napríklad v prípade vydania zbrane zúrivcovi alebo nepriateľovi štátu:

„Například je prirodzene správné, aby uschované bolo vrátené tomu, kto to uschoval. A keby to bolo tak, že ľudská prirodzenosť je vždy správna (*recta*), muselo by sa to vždy zachovávať. No pretože sa niekedy stáva, že ľudská vôľa je pokazená, môže nastať prípad, v ktorom sa nesmie vydať uschované, aby človek, ktorý má zvrátenú vôľu, to zle nepoužil; napríklad, keby požadoval zbraň zúrivca alebo nepriateľ štátu.“⁴³

Môžeme konštatovať, že zatiaľ čo zákon zvažuje len niektoré okolnosti, najmä priestor a čas, pre potreby bezprostredného skutku musí byť pojem okolnosti ponímaný širšie a v rôznych aspektoch. Vybrať tie, ktoré sú podstatné a dospieť na ich základe k rozhodnutiu, ktoré sleduje ducha zákona, toho je schopný len rozvážny človek.

4. Prirodzený zákon v aspekte variability

Zdôraznením nutnosti cnostného zdokonalenia zákonodarcu i občana z politicko-spoločenského hľadiska a človeka z eticko-morálnej perspektívy sme vytvorili priestor pre poslednú časť príspevku, v ktorej si položíme otázku, či takéto dôraz na nemožnosť držať sa v ľudských veciach (*in rebus humanis*) nemeniteľného pravidla konania, ktoré nakoniec musí byť prispôsobené okolnostiam, nie je argumentom v neprospech koncepcie prirodzeného zákona. Treba povedať, že by to tak bolo, keby sme od prirodzeného zákona očakávali uniformitu stierajúcu individuálne a kultúrne diferencie. Dá sa však tvrdiť, že Tomášov pohľad nijakým spôsobom neznevažuje takéto odlišnosti a dokonca ich v rovine vzdialených aplikácií, závislých od okolností, aj očakáva.

Predpokladom možnosti univerzálnosti etiky prirodzeného zákona je teda uznanie stabilných prvkov ľudskej prirodzenosti, v ktorých sa ľudské subjekty môžu zhodnúť. Ak sa rešpektuje prirodzený zákon v týchto jeho nemeniteľných prvkoch, diverzita z nich vyplývajúca je v mnohých ohľadoch

42 Porov. *STh* II-II, q. 120, a. 1.

43 „...illud quod est naturale habenti naturam immutabilem, oportet quod sit semper et ubique tale. Natura autem hominis est mutabilis. Et ideo id quod naturale est homini potest aliquando deficere. Sicut naturale aequalitatem habet ut deponenti depositum reddatur, et si ita esset quod natura humana semper esset recta, hoc esset semper servandum. Sed quia quandoque contingit quod voluntas hominis depravatur, est aliquis casus in quo depositum non est reddendum, ne homo perversam voluntatem habens male eo utatur, ut puta si furiosus vel hostis reipublicae arma deposita reposcat.“ (*STh* II-II, q. 57, a. 2 ad 1.)

legitímna. Rozvážne používanie a aplikovanie nemenného zákona zohľadňuje tak miestne zvyklosti, na ktoré musí zákonodarca brať ohľad,⁴⁴ ako aj istú postupnosť na strane rozumu i na strane ľudí. Na strane rozumu je postupnosť badateľná a zrejماً z dôvodu jeho neschopnosti bezprostredne vidieť aplikácie na konkrétnu situáciu v princípoch. Tomáš tvrdí, že „tí, ktorí sa usilovali objaviť niečo užitočné pre spoločnosť ľudí, najskôr neboli schopní uvážiť všetky veci, a tak navrhli určité ustanovenia, ktoré boli po mnohých stránkach nedostatočné. Tie potom neskorší [zákonodarcovia] zmenili a vydali ustanovenia, ktoré sa vo vzťahu ku všeobecnému dobru javia väčšinou dostatočné“⁴⁵. Takýto pohľad nepopiera pravdu princíпов, ale reálne hodnotí možnosti ľudského rozumu.⁴⁶

Postupnosť však badať nielen na strane poznania ľudí, ale aj na strane ich cnostného nastavenia. Pre človeka je prirodzené, že prechádza istými štádiami od nedokonalosti k plnšiemu rozvinutiu možností, ktoré zodpovedá nadobudnutiu cnosti. Podľa Tomáša aplikácia prirodzeného zákona v ľudskom zákone musí brať do úvahy meniacu sa situáciu človeka, postupne dospievajúceho v cnosti, pre ktorého „sú prospešné rôzne veci podľa rôznych podmienok života“⁴⁷. Tomášova teória prirodzeného zákona teda počíta aj s istou „evolúciou svedomia“, čiže s postupným dozrievaním v slobode, preto nemožno všetky ľudské vybočenia od normy prirodzeného zákona zjednodušene stotožniť so zlou vôľou alebo s prevrátenými inklináciami.⁴⁸

Záver

Pri formulácii záverov sa pokúsime zrekapitulovať základné prvky našej odpovede na úvodnú otázku, ako Tomášova koncepcia prirodzeného zákona obstojí so svojim nárokom na univerzálnosť, ak prijmeme dejinnosť (subjektov a kultúr) ako trvalú a esenciálnu dimenziu ľudského bytia.

V prvom kroku sme zdôraznili Tomášovu myšlienku o spoluúčasti človeka na Božom pláne prozreteľnosti tým, že sám spravuje svoje ľudské záležitosti a svoj život. Vo svojom vnútri však objavuje prvotný impulz viesť svoje životné voľby tak, aby boli voľbou dobra. Čo je jeho dobrom, nachádza v zameraniach sklonov svojej prirodzenosti. Súbor týchto inklinácií, ktoré predchádzajú jeho slobodnú voľbu, tvorí nemenné a trvalé jadro prirodzeného zákona. Slobodný

44 „Preto je potrebné, aby i zákony boli ľuďom ukladané podľa ich situácie, lebo, ako hovorí Izidor, zákon má byť »možný, v zhode s prirodzenosťou a v zhode so zvyklosťami zeme«.“ (STh I-II, q. 96, a. 2.)

45 „Nam primi qui intenderunt invenire aliquid utile communitati hominum, non valentes omnia ex seipsis considerare, instituerunt quaedam imperfecta in multis deficientia quae posteriores mutaverunt, instituentes aliqua quae in paucioribus deficere possent a communi utilitate.“ (STh I-II, q. 97, a. 1.)

46 Rozum sa tu chápe v širšom zmysle individuálneho i kolektívneho rozumu. Tomáš poukazuje na to, že niekedy sa celé spoločenstvá môžu vzdialiť od pravdy, napríklad keď „starí Germáni nepokladali lúpež za nepravosť, hoci je výslovne proti prirodzenému zákonu“ (STh I-II, q. 94, a. 4.)

47 „...lex recte mutari potest propter mutationem conditionum hominum, quibus secundum diversas eorum conditiones diversa expediunt.“ (STh I-II, q. 97, a. 1.)

48 Porov. FINANCE, Joseph de: Droit naturel et histoire. In: *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973, s. 117, 121-123.

však ostáva v tom, ako tieto inklinácie usporiada, aby dal svojmu životu tvar, aby ho nežil naslepo. Keďže jeho jednotlivé voľby sa týkajú partikulárnych situácií, musí všeobecné direktívy prirodzeného zákona aplikovať v neopakovateľných okolnostiach. Tento úkon nie je čisto sylogistickou aplikáciou a vyžaduje si skúsenosť, ako aj postupné osvojovanie si cnosti rozvážnosti. Súčasne sa tu vytvára priestor pre pochopenie nutnosti uznať istú postupnosť v poznaní záverov či aplikácií trvalých právd o ľudskom dobre, čo nájde svoj odraz dejinne v inováciách v porozumení humanity, ako aj individuálne v živote jednotlivca.

Môžeme tu vidieť, že Tomášova koncepcia prirodzeného zákona nepredstavuje násilie na subjekte, ani nie je vyslovene teologická. Jeho metafyzika zahŕňa do úvah Boha len nepriamo, ako toho, ktorý je všeobecnou príčinou stvoreného sveta, ako aj princípov, ktoré hýbu jednotlivými súcami.⁴⁹ Je podmienkou zdôvodneného konceptu záväznosti, ale neujarmuje človeka pod ťarchu princípov daných zhora. Naopak, princíp chráni dobro človeka, pre ktoré bol ustanovený. Ako zhodne tvrdí D'Agostino, teória prirodzeného zákona nie je ontologický rámec uväzňujúci ľudskú individualitu, ale skôr vitálna esenciálna orientácia,⁵⁰ umožňujúca človeku poznať a rozvinúť svoje možnosti a spolupracovať na utváraní ľudskejšieho sveta.

Nazdávame sa, že Tomášova koncepcia prirodzeného zákona pochopeaná ako platforma univerzálnej etiky ponúka víziu, ako sa ľudia ako rozumné bytosti môžu navzájom pochopiť v tom, čo sa týka najdôležitejších aspektov dobra a zla, a to zachovajúc kultúrne diferencie, ktorými sa líšia.⁵¹ V aktuálnej verejnej diskusii by koncepcia prirodzeného zákona mohla byť nielen memen-
tom minulosti, ale aj konkrétnou inšpiráciou pre hľadanie aplikácií nemenných princípov chrániacich ľudské dobro v zmenených a komplexných okolnostiach súčasného života.

Použitá literatúra

BARRERA, Jorge Martínez: De l'ordre politique chez s. Thomas d'Aquin. In: McEVOY, James, FOLLON, Jacques (ed.): *Actualité de la pensée médiévale. Philosophes médiévaux*, 31. Louvain-la-Neuve, Éditions de l'Institut supérieur de philosophie. Louvain; Paris : Peeters, 1994, s. 247–267.

49 Porov. SVOBODA, David: *Metafyzické myšlení Tomáše Akvinského*. Praha : Krystal OP, 2012, s. 31.

50 Porov. D'AGOSTINO, Francesco: Presupposti di una reinterpretazione della dottrina tomista dell'equità. In: *L'agire Morale. Atti del Congresso Internazionale Roma – Napoli 17/24 Aprile 1974: Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario*, s. 454.

51 Treba však byť obozretný v tom zmysle, že hoci chce teória prirodzeného zákona priniesť poznanie spoločné všetkým ľuďom, robí tak v kontexte kultúrneho prostredia kresťanstva, aj to skôr katolíckeho. Häring upozorňuje práve na istú podobu etického kolonializmu, keď človek predkladá ako záväzný pre všetkých taký koncept, ktorý je vypracovaný v prostredí istej kultúry, a teda bytostne vyjadruje len limitovanú časť ľudstva. (Porov. HÄRING, Bernhard: *Free and Faithful in Christ*. Vol. I. New York : The Seabury Press, 1978, s. 323.) Hoci z tohto hľadiska sa dá povedať, že Tomáš ponecháva široký priestor pre kultúrnu diferenciu, iste by bolo zaujímavé vypracovať rovnaký projekt jednotiacej etickej koncepcie z pohľadu inej kultúrnej identity.

- BLAŠČÍKOVÁ, Andrea: Norma a diferencia v kontexte stredovekej afirmatívnej a apofatickej etiky. In: KARUL, Róbert, ŠTAHEL, Richard, TOMAN, Milan (ed.): *Identita – Diferencia : Zborník príspevkov zo 4. slovenského filozofického kongresu*. Bratislava : SFZ pri SAV a FIÚ SAV, 2010, s. 466–472.
- BONINO, Serge-Thomas: *Introduction à la recherche d'une éthique universelle*. Prednáška pre Académie d'éducation et d'études sociales 7. 10. 2010.
- BONINO, Serge-Thomas: Questions autour du document „A la recherche d'une éthique universelle. Nouveau regard sur la loi naturelle“. In: *Revue Transversalités*, 2011, č. 117, s. 11–25.
- BYRNE, Edmund F.: Situation et probabilité chez Saint Thomas d'Aquin. In: *Revue Philosophique de Louvain*, roč. 64, 1966, č. 84, s. 525–549.
- D'AGOSTINO, Francesco: Presupposti di una reinterpretazione della dottrina tomista dell'equità. In: *L'agire Morale*. Atti del Congresso Internazionale Roma – Napoli 17/24 Aprile 1974: Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario, s. 450–455.
- FINANCE, Joseph de: Droit naturel et histoire. In: PONTIFICA ACCADEMIA ROMANA DI S. TOMMASO D'AQUINO (ed.): *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973, s. 104–128.
- HÄRING, Bernhard: *Free and Faithful in Christ*. Vol. I. New York : The Seabury Press, 1978.
- CHABADA, Michal: Konceptia prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského a súčasné myslenie. In: *Philosophica XXXIV : Éra globalizácie vo filozofickej reflexii*. Bratislava : UK, 2009, s. 153–165.
- KERR, Fergus: *After Aquinas : Versions of Thomism*. Malden (Masachusetts) : Blackwell Publishing, 2002.
- MACHULA, Tomáš: Rozdělení a metody vědy podle Tomáše Akvinského. In: *Tomáš Akvinský : Rozdělení a metody vědy : Komentář k Boethiovu spisu „De Trinitate“, q. 5–6*. Praha : Krystal OP, 2005, s. 8–25.
- MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE: Hledání univerzální etiky : Nový pohled na přirozený zákon. In: *Dokumenty mezinárodní teologické komise věnované morální teologii a etice*. Úvodní studie C. V. Pospíšil. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 75–155.
- PIZZORNI, Reginaldo M.: Il contenuto del diritto naturale. In: PONTIFICA ACCADEMIA ROMANA DI S. TOMMASO D'AQUINO (ed.): *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973, s. 191–221. *San Tommaso e la filosofia del diritto oggi*. Roma : Città Nuova Editrice, 1973.
- SEAGRAVE, Adam: Cicero, Aquinas and Contemporary Issues in Natural Law Theory. In: *The Review of Metaphysics*, roč. 62, 2009, č. 3, s. 491–523.
- SOMME, Luc-Thomas: A propos du document „A la recherche d'une éthique universelle. Nouveau regard sur la loi naturelle“. In: *Revue thomiste*, 2009/4, s. 639–646.
- SOUSEDÍK, Stanislav: *Svoboda a lidská práva*. Praha : Vyšehrad, 2010.
- SOUSEDÍK, Stanislav: Tomáš Akvinský. In: HEROLD, V., MÜLLER, I., HAVLÍČEK, A. (ed.): *Dějiny politického myšlení II/1 : Politické myšlení raného křesťanství a středověku*. Praha : Oikoymenth, 2011, s. 518–559.

- SVOBODA, David: *Metafyzické myšlení Tomáše Akvinského*. Praha : Krystal OP, 2012.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Summa Theologiae*. [skratka *STh*] In: Corpus thomisticum : S. Thomae de Aquino opera omnia. Dostupné na: <http://corpusthomicum.org/iopera.html>.
- Tomáš Akvinský o zákonech v Teologické sumě*. Prel. Karel Šprunk. Olomouc : Krystal OP, 2003.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Theologická summa*. 6 zv. Prel. P. E. Soukup a i. Olomouc : Krystal, 1937 – 1940.
- WEINGARTNER, Paul: Aquinas' Theory of Conscience from a Logical Point of View. In: ZECHA, G., WEINGARTNER, P. (ed.): *Conscience : An Interdisciplinary View : Salzburg Colloquium on Ethics in the Sciences and Humanities*. Dordrecht : D. Reidel Publishing Company, 1987.
- ZALBA, Marcellinus (ed.): *L'agire Morale*. Atti del Congresso Internazionale Roma – Napoli 17/24 Aprile 1974: Tommaso d'Aquino nel suo settimo centenario. Vol. 5. Naples : Edizioni Domenicane Italiane, 1974.

Mgr. Andrea Blaščiková, PhD.
Katedra náboženských štúdií FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra
e-mail: ablascikova@ukf.sk

Príspevok vznikol na Katedre náboženských štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA Vybrané prieniky stredovekej a súčasnej filozofie, č. 1/0112/12.